

УДК 37:005.336.2(045)

Ткачов Артем Сергійович

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

м.Харків, Україна

Tkachas2016@ukr.net

МЕТОДИ ТА ФОРМИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ЗДІБНИХ УЧНІВ 5-9 КЛАСІВ (У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ)

Анотація. У статті визначено, що актуальність обраної проблеми дослідження зумовлюється необхідністю формування в інтелектуально здібних учнів основної школи загальнокультурної компетентності як однієї з ключових компетентностей. Мета статті: висвітлення результатів емпіричного дослідження, спрямованого на формування загальнокультурної компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів у процесі вивчення суспільствознавчих предметів. Методи дослідження: теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення з метою вивчення наукової літератури для визначення суті загальнокультурної компетентності учнів; емпіричні (спостереження, бесіди, педагогічний експеримент для перевірки ефективності обраних методів та форм формування цієї компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів). Результати дослідження: уточнення авторського розуміння суті поняття «загальнокультурна компетентність» та вимог до вивчення школярами суспільствознавчих предметів у 5-9 класах у контексті формування цієї компетентності, виявлення психологічних особливостей високоздібних учнів підліткового віку, які необхідно враховувати вчителю під час роботи з ними; визначення та доведення ефективності обраних методів і форм формування в учнів 5-9 класів загальнокультурної компетентності у процесі вивчення ними суспільствознавчих дисциплін.

Ключові слова: загальнокультурна компетентність, методи, форми, високоздібні учні, основна школа.

Вступ. В умовах демократизації й гуманізації українського суспільства значно підвищується роль культури, що виконує роль важливого ресурсу його подальшого соціального-економічного розвитку, а також особистісного становлення кожної людини. У світлі цього виникає актуальна потреба у формуванні в кожній особистості загальнокультурної компетентності, яку визначено в нормативних документах у галузі шкільної освіти як одну з ключових компетентностей, якими мають оволодіти сучасні учні. Особливу важливість для вчителів школи набувають питання забезпечення оволодіння цією компетентністю інтелектуально здібними учнями 5-9 класів, які при сприятливих обставинах можуть стати гідними представниками культурної еліти країни. Тому формування загальнокультурної компетентності у школярів цієї категорії є актуальною проблемою педагогічної теорії та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі проведення дослідження визначено, що окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено в працях деяких науковців. Так, зміст та структуру ключових компетентностей школярів розкрито в наукових працях Н.Бібік, В.Іваня, І.Зимньої, О.Крутенко, А.Мухи, О.Пометун, Є.Санченко та ін. Сутність загальнокультурної компетентності та її роль, у житті сучасної людини визначено в дослідженнях С. Гаврилюк, О. Дубасенюк, З. Шевченко, Г. Шпиталевської та ін. Характерні особливості навчання й виховання інтелектуально здібних школярів і, зокрема, учнів 5-9 класів схарактеризовано в наукових доробках А. Горміна, Н. Себіновської, Н. Фостік та ін. Проте результати аналізу наукової літератури засвідчили, що проблема формування загальнокультурної компетентності в цієї категорії школярів, незважаючи на її надзвичайну актуальність, не була предметом окремого педагогічного дослідження. Це зумовило вибір проблеми дослідження та теми статті.

Мета статті – висвітлити результати емпіричного дослідження, спрямованого на формування загальнокультурної компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів у процесі вивчення суспільствознавчих предметів. **Завдання статті:** на основі аналізу наукової літератури та нормативних документів у

галузі шкільної освіти уточнити авторське розуміння поняття загальнокультурної компетентності особистості; визначити методи й форми її формування в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів у процесі вивчення суспільствознавчих предметів; презентувати педагогічний досвід автора щодо розв'язання порушеної проблеми. **Методи дослідження:** теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення з метою вивчення наукової літератури для визначення суті загальнокультурної компетентності учнів; емпіричні (спостереження, бесіди, педагогічний експеримент для перевірки ефективності обраних методів та форм формування цієї компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів).

Виклад основного матеріалу. Під час здійснення наукових розвідок визначено, що вчені у своїх працях пропонують різні визначення поняття «загальнокультурна компетентність». Так, вітчизняні вчені (О.Овчарук, Л.Паращенко, О.Пометун, О.Савченко та ін.), які брали участь у дискусіях, організованих у межах проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний – рівному», дійшли висновку, що ця компетентність стосується сфери розвитку культури як окремої особистості, так і суспільства загалом. Формування загальнокультурної компетентності передбачає становлення культури міжособистісних відносин учнів, оволодіння ними вітчизняною та світовою культурною спадщиною, принципами толерантності, плюралізму, що дозволяє особистості аналізувати і правильно оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської, світової науки й культури, орієнтуватися в культурному та духовному житті сучасного суспільства; грамотно застосовувати засоби й технології інтеркультурної взаємодії; вільно володіти рідною й іноземними мовами, застосовувати в різних комунікативних ситуаціях навички мовлення, дотримуватись норм мовної культури, оптимальним способом використовувати засоби рідної й іноземної мови, символіку та тексти в активній взаємодії з іншими людьми; організовувати процес самовиховання, спрямований на розробку та реалізацію на практиці стратегії й моделі поведінки та кар'єри з урахуванням необхідності узгодження індивідуальних з національними й загальнолюдськими цінностей, на

опанування моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між народами і країнами [7, с. 86].

Аналогічні ідеї стосовно суті та змісту загальнокультурної компетентності висловлює також В. Вербицький [9]. Під час проведення дослідження в нагоді також стали висновки С. Мельник, яка визначила загальнокультурну компетентність учнів основної школи як інтегроване особистісне утворення, що є результатом засвоєння школярем системи знань про світ культури, відповідних умінь, цінностей, ставлень, оволодіння школярем необхідними морально-особистісними якостями, які в системній єдності дають йому змогу правильно визначати роль культури в житті сучасної людини, адекватно орієнтуватися в її продуктах, а також узгоджувати свою поведінку з моральними нормами й культурними цінностями [5, с. 4].

Наведені вище теоретичні положення враховувались під час проведення подальшого пошуку. Проте базовим для статті є визначення загальнокультурної компетентності, що наводиться в Концепції Нової української школи, яка відбиває стратегію реформування середньої освіти до 2029 року. Зокрема, у цьому документі під загальнокультурною компетентністю школярів розуміється «обізнаність та самовираження у сфері культури. Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших» [3].

Слід відзначити, що в процесі вибору методів і форм формування загальнокультурної компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів у процесі вивчення суспільствознавчих предметів важливо також керуватися вимогами Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Як відзначається в цьому нормативному документі, представлена в ньому освітня галузь «Суспільствознавство» складається з історичного та суспільствознавчого компонентів. Метою засвоєння цієї галузі учнями є забезпечення становлення кожного учня як особистості, яка опанувала гуманістичні моральні норми, національні й загальнолюдські цінності, усвідомлює себе громадянином України та здатний до успішної самореалізації в суспільстві. На етапі основної школи зміст освітньої галузі «Суспільствознавство» реалізується шляхом вивчення учнями таких навчальних, як історія України, всесвітня історія, основи правознавства тощо [1].

Важливо підкреслити, що вказані предмети суспільствознавчої циклу мають значні потенційні можливості щодо формування загальнокультурної компетентності в учнів основної школи, адже визначені в державному стандарті вимоги щодо засвоєння школярами його історичного й суспільствознавчого компонентів передбачають забезпечення вчителями, які викладають відповідні предмети, засвоєння суб'єктами навчання системних знань про головні явища та тенденції в історії України та світу, про життя суспільства і людини в ньому, про розвиток національної та загальнолюдської культури, формування у школярів умінь грамотно оцінювати різні суспільно-історичні події та процеси, а також використовувати засвоєні знання та вміння у своїй діяльності та виборі моделі поведінки [1].

У процесі формування загальнокультурної компетентності інтелектуально здібних учнів 5-9 класів

необхідно також враховувати психологічні особливості цієї категорії школярів. Як встановлено в дослідження, серед характерних ознак інтелектуально здібних учнів підліткового віку, які сприяють успішності їхньої навчальної діяльності, доцільно відзначити насамперед такі: високі пізнавальні потреби, оригінальність, гнучкість і критичність мислення, гарна пам'ять, багатий творчий потенціал, виняткова допитливість, захопленість змістом обраних для виконання завдань, розвинена увага; надчутливість до проблем дослідження; дослідницька активність тощо [2; 4; 6; 10].

Водночас з'ясовано, що у високоздібних учнів основної школи спостерігаються певні особистісні якості та властивості, які зумовлюють появу певних труднощів в процесі навчання та взаємодії з учнями, учителями та іншими людьми. Серед них можна відзначити такі: відсутність у талановитих школярів інтересу до освітнього процесу в школі, вороже ставлення до неї, оскільки традиційна навчальна програма не відповідає їхнім здібностям, вони вважають її нудною й нецікавою; збільшення енергетичних витрат у зв'язку з пубертатним періодом; дисинхронія особистісного, фізіологічного й соціального розвитку; перфекціонізм, занадто висока вимогливість до себе та своїх досягнень; егоцентризм і нездатність встати на точку зору співрозмовника, прагнення його переривати й поправляти під час спілкування, особливо якщо він партнер є слабкішим в інтелектуальному плані; бажання в будь-якій суперечці довести свою правоту, відсутність конформізму та здатності йти на компроміс; прагнення командувати однолітками, що значно погіршує відносини з ними; порушення в поведінці, демонстрація різноманітних психологічних реакцій захисту, виникнення конфліктних ситуацій з учителями, що примушує їх застосовувати до порушників дисципліни відповідні «каральні» заходи [2; 8; 10].

На підставі викладеного зроблено висновок про те, що для успішного формування загальнокультурної компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів на уроках із суспільствознавчих предметів та в позааудиторній пізнавальній діяльності цих школярів слід широко застосовувати різноманітні активні й інтерактивні методи й форми навчання: «круглі столи», рольові ігри, проблемні ситуації, робота в малих групах, заочні подорожі у просторі та часі, індивідуальні та групові дослідницькі проекти, історико-суспільствознавчі вікторини, КВК та вебквести тощо.

Зокрема, у процесі здійснення експериментальної діяльності обдаровані учні виступали на уроках з предметів суспільствознавчого циклу із самостійно підготовленими повідомленнями та доповідями на різні теми, наприклад на такі: «Антична спадщина та її роль в житті сучасного людства», «Культурні досягнення Київської держави», «Гетьманщина за правління Івана Мазепи» тощо. При цьому свої виступи школярі супроводжували відповідними комп'ютерними презентаціями. Також зазначимо, що високоінтелектуальні учні виконували роль співмодераторів під час проведення круглих столів, зокрема на такі теми: «Основні проблеми духовно-моральної культури учнів підліткового віку», «Провідні релігії світу та їх цінності», «Національні традиції українського народу та їх місце в житті сучасних школярів» тощо.

Варто зауважити, що інтелектуально розвинені учні 8-9 класів залучались також до організації заочних подорожей, причому вони проводили такі подорожі не тільки для своїх одноліток, але і для учнів

молодшого підліткового віку. Так, значний інтерес у школярів різного віку викликали підготовлені ними подорожі на такі теми: «Український національний костюм: історія, значення, традиції», «Крашанки, крапанки, дряпанки, писанки: великодні атрибути та їх символіка» тощо. Зокрема, перша з названих подорожей супроводжувалась демонстрацією відповідних фотографій, репродукцій картин, а також створеного школярами мультимедійного матеріалу про те, який вигляд мав національний чоловічий та жіночий одяг у різних регіонах України та як він змінювався з часом. Під час проведення другої подорожі її організатори ознайомили іншим учасникам з різними видами пасхальних яєць та технікою їх виготовлення, пояснили, що означають візерунки на великодніх яйцях, а також продемонстрували відео про те, що на українських землях існує багато різних традицій щодо відбору кольорів та візерунків з цієї метою.

Інтелектуально здібні учні 8-9 класів залучалися також до виконання дослідницьких проєктів на різні соціально-історичну та культурну тематику (напри-

клад, «Роль народної пісні в житті українців», «Український віночок: символи та значення квітів та стрічок» тощо), у процесі роботи над якими вони мали відібрати, проаналізувати, опрацювати інформацію з різних джерел: навчальної й наукової літератури, історичних документів, інтернет-матеріалів тощо. Важливу роль школярі цієї категорії виконували і під час відбору завдань для проведення вікторин, КВК, веб-квестів, написання сценаріїв для історичних костюмованих свят тощо.

Висновки. Отже, суспільствознавчі предмети мають значні педагогічні можливості щодо формування загальнокультурної компетентності в інтелектуально здібних учнів 5-9 класів. З цією метою можна успішно використовувати різні активні й інтерактивні методи та форми організації їхньої навчальної діяльності. У подальшому дослідженні передбачається визначити й експериментально перевірити педагогічні умови формування у високоздібних учнів основної школи екологічної й здоров'язбережувальної компетентності.

References

1. Derzhavnyi standart bazovoi ta povnoi serednoi osvity (Postanova KМУ vid 23 lystopada 2011 r. № 1392) [State standard of a basic and a senior secondary education] Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>.
2. Klymeniuk, Y.M. (2007). Osoblyvosti navchannia intelektualno obdarovanykh uchniv. [Peculiarities of teaching gifted pupils]. In *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka* [Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University], 33, 55–57 [in Ukrainian].
3. Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» [Concept «New Ukrainian School»] Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258.
4. Kulchytska, O.I. (2001). Spetsyfika dytiachoi obdarovanosti [Specificity of a child's giftedness]. In *Obdarovana dytyna* [Gifted child], 1, 3-10 [in Ukrainian].
5. Melnyk, S.A. (2010). Intehrovanyi urok yak zasib formuvannia zahalnokulturnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly [An integrated lesson as a means of forming general cultural competence among pupils of a middle school]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkiv National pedagogical University [in Ukrainian].
6. Mykhaleva, E.S. (2015). Razvytye potentsyala odarenykh podrostkov [Development of gifted teenagers' potential]. In *Sovremennye problemy nauky y obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 2, part 1. Retrieved from <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18401> [in Russian].
7. Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives], Kyiv: Bv [in Ukrainian].
8. Tukhtubaeva, Y. *Problemy odarenykh detei y kak ykh reshyt v usloviyakh obshcheobrazovatelnoi shkoly* [Gifted children's problems and how to solve them in the conditions of a middle school] Retrieved from http://pedsovet.su/metodika/6170_problemy_odarenykh_detey [in Russian].
9. Verbytskyi, V.V. Formuvannia kluchovykh kompetentnosti uchniv – osnovne zavdannia navchalnoho zakladu [Formation of pupils' key competence is the main task of an educational institution] Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/2372/1/Verbytsky.pdf> [in Ukrainian].
10. Zanaev, S.S. (2010). Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya sotsyalnoi kompetentnosti odarenykh podrostkov v obrazovatelnom prostranstve rehyona [Pedagogical conditions for forming social competences among gifted teenagers in the regional educational system]. *Unpublished Candidates Dissertation*. Makhachkala: Dagestan State Pedagogical University [in Russian].

Список використаної літератури

1. Державний стандарт базової та повної середньої освіти (Постанова КМУ від 23.11.2011 р. № 1392). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>.
2. Клименюк Ю.М. Особливості навчання інтелектуально обдарованих учнів // Вісник Житомирського державного університету ім.І.Франка. – 2007. – Вип. 33. – С. 55–57.
3. Концепція «Нова українська школа». URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258.
4. Кульчицька О. І. Специфіка дитячої обдарованості // Обдарована дитина. 2001. – № 1. – С. 3-10.
5. Мельник С.А. Інтегрований урок як засіб формування загальнокультурної компетентності учнів основної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. «теорія і методика професійної освіти». – Харків, 2010. – 20 с.
6. Михалева Е.С. Развитие потенциала одаренных подростков // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – №2. – Ч.1. – URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18401>.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К., 2004. – С.85-89.
8. Тухтубаева Э. Проблемы одаренных детей и как их решить в условиях общеобразовательной школы. URL: http://pedsovet.su/metodika/6170_problemy_odarenykh_detey.
9. Вербицький В. В. Формування ключових компетентностей учнів – основне завдання навчального закладу. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/2372/1/Verbytsky.pdf>.
10. Занаев С.С. Педагогические условия формирования социальной компетентности одаренных подростков в образовательном пространстве региона: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Махачкала, 2010. – 170 с.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2018 р.
Стаття прийнята до друку 25.04.2018 р.

Ткачев Артем

кандидат педагогических наук

доцент кафедры общей педагогики и педагогики высшей школы Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С.Сковороды
г.Харьков, Украина

МЕТОДЫ И ФОРМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО СПОСОБНЫХ УЧЕНИКОВ 5-9 КЛАССОВ (В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВОВЕДЧЕСКИХ ПРЕДМЕТОВ)

Аннотация. В статье определено, что актуальность проблемы исследования обусловлена необходимостью формирования у интеллектуально способных учащихся основной школы общекультурной компетентности как одной из ключевых компетентностей. Цель статьи: освещение результатов эмпирического исследования, направленного на формирование общекультурной компетентности у интеллектуально способных учащихся 5-9 классов в процессе изучения обществоведческих предметов. Методы исследования: теоретические (анализ, сравнение, обобщение с целью изучения научной литературы для определения сути общекультурной компетентности учащихся эмпирические (наблюдение, беседы, педагогический эксперимент для проверки эффективности выбранных методов и форм формирования этой компетентности в интеллектуально способных учеников 5-9 классов). Результаты исследования: уточнение авторского понимания сущности понятия «общекультурная компетентность» и требований к изучению школьниками обществоведческих предметов в 5-9 классах в контексте формирования этой компетентности, выявление психологических особенностей высокоспособных учащихся подросткового возраста, которые необходимо учитывать учителю при работе с ними, определение и подтверждение эффективности выбранных методов и форм формирования у учащихся 5-9 классов общекультурной компетентности в процессе изучения ими обществоведческих дисциплин.

Ключевые слова: общекультурное компетентность, методы, формы, высокозидбни ученики, основная школа.

Tkachov Artem

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Assistant Professor
Department of General Education and High School Pedagogic
H.S.Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine

METHODS AND FORMS OF FORMATION OF GENERAL CULTURAL COMPETENCE AMONG INTELLIGENTLY CAPABLE CHILDREN OF 5-9 CLASSES (AS EXEMPLIFIED BY LEARNING SOCIAL SCIENCE SUBJECTS)

Abstract. The article deals with the problem of general cultural competence formation among intellectually capable students of 5-9 classes while studying social science subjects. The topicality of the research is determined by the necessity to form this competence as one of the key competences among gifted pupils. The purpose of this article is to reveal the results of the empirical study aimed to form a general cultural competence among intellectually gifted pupils of classes 5-9 in the process of studying social science subjects. Research methods used: theoretical (analysis, comparison, generalization with the aim to study scientific literature to define the essence of general cultural competence of pupils; empirical (observation, conversation, pedagogical experiment to check the effectiveness of the chosen methods and forms of this competency formation among intellectually gifted pupils of 5-9 classes in the process of studying social sciences). The results of the conducted research: the author's understanding of the essence of the "general cultural competence" concept, the requirements for studying social science subjects in grades 5-9 in the context of this competence formation; revealing psychological features of teenage talented pupils, which should be taken into account by the teacher while working with them. The efficiency of the chosen methods and forms of general cultural competence formation have been described and proved while studying social science subjects and the presentation of the author's pedagogical experience in solving the problem concerned. It has been proved that the use of the above mentioned methods and forms of education really ensures the increase of general cultural competence level among intellectually gifted pupils of 5-9 grades.

Key words: general cultural competence, methods, forms, capable students, junior secondary school.